

KHẢO SÁT XÃ HỘI VÀ NGHIÊN CỨU XÃ HỘI HỌC THỰC NGHIỆM¹

NGUYỄN ĐỨC CHIÊN*

I. Đặt vấn đề

Gần đây ở nước ta, trên các phương tiện truyền thông đại chúng đăng tải khá nhiều thông tin nói về kết quả khảo sát xã hội học, điều tra xã hội học, thậm chí cả cách gọi là nghiên cứu xã hội học. Để kiểm chứng thực tế này, chỉ cần vào mạng google đánh cụm từ khóa “khảo sát xã hội học, điều tra xã hội học”, ngay lập tức xuất hiện hàng loạt tên kết quả khảo sát xã hội học hay nghiên cứu xã hội học về các loại đề tài khác nhau: từ bạo lực gia đình, phòng chống tham nhũng, nguy cơ lây nhiễm HIV, cho đến đề tài nhận thức, thái độ và hành vi trong chăm sóc mắt, v.v... Điều đáng quan tâm là, kết quả những cuộc điều tra này đơn thuần chỉ cho người đọc thông tin về các con số, bảng biểu và tỷ lệ phần trăm liên quan đến cuộc điều tra (<http://www.google.com.vn>, <http://www.hspi.org.vn>).

Hiện tượng trên phản ánh sự phát triển sôi động trong xã hội học nước ta thời gian qua là “nhà nhà làm xã hội học, người người làm xã hội học” (tôi muốn nhấn mạnh tình trạng làm khoa học ở nước ta hiện nay, bất cứ ai, tổ chức nào, mặc dù không có chuyên môn xã hội học cũng mạnh dạn thiết kế và tổ chức nghiên cứu lĩnh vực chuyên môn này). Trong một cuộc hội thảo quốc gia về sự phát triển ngành xã hội học cách đây không lâu, nhà nghiên cứu Vũ Mạnh Lợi cho rằng “thực tế này phản ánh thời kỳ hết sức lãng mạn của xã hội học Việt Nam hiện đại”. Tác giả này cũng nêu lên một thực trạng “xã hội học nước nhà trong những năm vừa qua là nghiên cứu xã hội học dành được sự chú ý và đặt hàng của nhiều cơ quan và tổ chức không chuyên về xã hội học. Và nghiên cứu xã hội học cũng được nhiều cơ quan và tổ chức không chuyên về xã hội học thực hiện” (Vũ Mạnh Lợi, 2001: 50). Theo tôi, điều nguy hại của tình hình trên là làm cho người ta hiểu chưa đầy đủ về ý nghĩa, giá trị của nghiên cứu xã hội học, thậm chí bản thân một số người trong ngành cũng sa đà và nhầm lẫn giữa nghiên cứu xã hội học và khảo sát xã hội, lầm tưởng rằng nghiên cứu xã hội học là dùng bảng hỏi nào đó để thu thập số liệu rồi viết báo cáo mà không cần biết nó được xây dựng ra sao, cho mục đích nghiên cứu nào, và các con số đó được luận giải dưới quan điểm lý thuyết như thế nào. Thực tế này cũng đã được bàn đến trong một số bài viết gần đây của tác giả (Mai Huy Bích, 2001; Mai Huy Bích, 2005).

Vấn đề đặt ra và cần phải làm rõ: “đâu là nghiên cứu xã hội học và đâu là khảo sát xã hội? Lấy tiêu chí nào làm thước đo xác định hai loại hình nghiên cứu này?” Phải làm rõ được câu hỏi này chúng ta mới đánh giá được giá trị của các nghiên cứu xã hội học cũng như ý nghĩa của các cuộc khảo sát xã hội đối với thực tiễn đời sống. Bài viết này cố gắng tập hợp các tiêu chí cơ bản nhằm làm rõ sự tương đồng và khác biệt giữa nghiên cứu

* TS, Viện Xã hội học.

1. Bài viết được giới thiệu trong buổi sinh hoạt khoa học Chi đoàn Viện Xã hội học, tháng 6/2012. Tác giả xin trân trọng cảm ơn PGS. TS Phạm Văn Bích, PGS.TS Mai Văn Hai đã có một số góp ý cho việc hoàn thiện bài viết này.

xã hội học, (cụ thể là nghiên cứu xã hội học thực nghiệm) và khảo sát xã hội. Nội dung bài viết cũng đưa ra ví dụ minh họa và gợi ý trao đổi nhằm giúp độc giả quan tâm nhận thức rõ hơn ý nghĩa đầy đủ của một nghiên cứu, từ đó góp phần nâng cao hơn nữa chất lượng nghiên cứu xã hội học ở nước ta hiện nay.

II. Sự khác biệt giữa khảo sát xã hội và nghiên cứu xã hội học thực nghiệm

Về mặt lịch sử, khảo sát xã hội hay điều tra xã hội có lịch sử lâu đời hơn so với nghiên cứu xã hội học. Bằng chứng là trước khi xã hội học ra đời ở các nước Tây Âu đầu thế kỷ 19, kỹ thuật điều tra định lượng, quan sát và thống kê đã phát triển và ứng dụng rộng rãi trong khoa học. Chính các công cụ khảo sát xã hội đã có ảnh hưởng đáng kể đến việc hình thành và ra đời chuyên ngành xã hội học (T. Bilton và các tác giả khác, 1993).

Tuy vậy, hai loại hình nghiên cứu xã hội học và khảo sát xã hội có một số nét tương đồng và khác biệt căn bản, thể hiện ở các cấp độ: đối tượng nghiên cứu, mục đích, phương pháp, và cách giải thích. Dưới đây, chúng tôi dựa vào các tiêu chí vừa nêu để chỉ ra sự tương đồng và khác biệt giữa khảo sát xã hội và nghiên cứu xã hội học.

1. *Trước tiên, về đối tượng:* nghiên cứu xã hội học thực nghiệm và điều tra xã hội có điểm chung là quan tâm đến con người, xã hội. Tuy nhiên, đối tượng nghiên cứu của xã hội học thực nghiệm thường ở phạm vi nhỏ, hẹp, quan tâm đến một số lĩnh vực nhất định đã và đang thu hút sự chú ý trong đời sống xã hội, trong khi khảo sát xã hội rộng hơn và quan tâm đến bất cứ lĩnh vực nào trong đời sống xã hội, như khảo sát về thực trạng nhà ở, lao động, việc làm, tiếp cận dịch vụ y tế của bệnh nhân cho đến nhu cầu ăn uống, tiêu dùng, giải trí của người dân, v.v... Điểm khác biệt quan trọng nhất là đối tượng nghiên cứu của một cuộc nghiên cứu xã hội học thực nghiệm phản ánh mối quan hệ của sự kiện, hiện tượng, và hiện tượng, sự kiện đó có mối liên hệ ra sao với bối cảnh văn hóa và xã hội. Sự khác biệt về đối tượng nghiên cứu cũng đã được các nhà xã hội học kinh điển chỉ ra, chẳng hạn, E. Durkheim cho rằng “xã hội học phải nghiên cứu các sự kiện xã hội, những khía cạnh của đời sống xã hội vốn định hình các hoạt động của chúng ta với tư cách là các cá nhân như là tình trạng kinh tế hay là ảnh hưởng của tôn giáo” (dẫn theo A. Giddens, 1997: 8).

2. *Thứ hai, về mục đích:* khảo sát xã hội và nghiên cứu xã hội học có những khác biệt căn bản. Khảo sát xã hội chỉ quan tâm đến một khía cạnh cụ thể nhằm mô tả thực tế vấn đề. Chẳng hạn, chủ đề tiếp cận dịch vụ y tế của bệnh nhân, mục đích cuộc khảo sát xã hội chỉ quan tâm xem là thực tế các bệnh nhân đã tiếp cận đến các tuyến bệnh viện, hay các loại hình chăm sóc sức khỏe như thế nào. Thông thường các cuộc khảo sát xã hội có mục đích cốt yếu nhằm phát hiện thực trạng vấn đề và đi đến những kiến nghị và đề xuất về chính sách.

Trong khi đó, với nghiên cứu xã hội học, mục đích không chỉ dừng lại ở cấp độ mô tả thực trạng, mà quan trọng là đi đến tìm hiểu và giải thích các nhân tố liên quan đến thân phận con người, văn hóa và xã hội đã chi phối hành vi của các nhóm xã hội như thế nào. Hơn nữa, các số liệu thực nghiệm phải được đối chứng với các nghiên cứu trước đó hoặc kiểm chứng, giải thích trên quan điểm lý thuyết. Điều này đã được nhiều nhà xã hội học lưu ý, chẳng hạn trong công trình nổi tiếng xuất bản 1895 của E. Durkheim “Các quy tắc của phương pháp xã hội học” đã chỉ ra rằng xã hội học phải gắn khảo cứu thực nghiệm với mối quan tâm lý luận, các dữ liệu thực nghiệm phải được giải thích và kiểm

nghiệm thông qua các quan điểm lý thuyết.

3. *Thứ ba, về phương pháp*: nghiên cứu xã hội học thực nghiệm và khảo sát xã hội đều thiết kế mẫu, bảng hỏi và sử dụng các tài liệu thống kê phục vụ cho công việc thu thập thông tin. Nhưng quy trình thiết kế công cụ nghiên cứu trong một nghiên cứu xã hội học công phu hơn, thiết kế bảng hỏi phải dựa vào mục tiêu đề tài cũng như thao tác hóa các khái niệm liên quan; hơn nữa cách thức xây dựng các thang đo trong bảng hỏi để tìm hiểu những khía cạnh khác nhau một cách sâu sắc hơn. Nhiều cuộc nghiên cứu xã hội học thực nghiệm còn sử dụng các phương pháp định tính như phỏng vấn sâu, thảo luận nhóm, quan sát nhằm nắm bắt và thấu hiểu vấn đề nghiên cứu từ nhiều góc độ khác nhau. Việc sử dụng các phương pháp nghiên cứu trong một đề tài thường gắn liền với đối tượng nghiên cứu của đề tài (E. Babbie, 2004).

4. *Sau cùng, thứ tư là cách giải thích*: cách giải thích là tiêu chí quan trọng phân biệt giữa điều tra xã hội và nghiên cứu xã hội học. Như đã đề cập, mục tiêu của các cuộc khảo sát xã hội thường chỉ dừng lại ở cấp độ mô tả hiện thực. Do vậy, nhà điều tra xã hội không cần đọc và quan tâm trước đây vấn đề điều tra mà họ đang quan tâm đã được ai làm chưa và có quan điểm lý thuyết nào liên quan không. Ngược lại, trong các nghiên cứu xã hội học thực nghiệm, ngoài việc mô tả, còn phải đi sâu hơn giải thích vấn đề nghiên cứu trong khung cảnh văn hóa, xã hội, đồng thời kiểm chứng giả thuyết và phân tích kết quả nghiên cứu trong mối liên quan với các nghiên cứu trước đó hay quan điểm lý thuyết đã có. Để làm được điều này, đòi hỏi nhà xã hội học phải đọc xem các nghiên cứu có trước về vấn đề này đã làm và mang lại kết quả như thế nào, nghiên cứu đã có đóng góp gì về lý thuyết không. Có thể nói, giải thích là tiêu chí quan trọng để đánh giá một công trình nghiên cứu xã hội học. Tầm quan trọng của cấp độ giải thích trong nghiên cứu xã hội học cũng đã được một số nhà xã hội học quốc tế lưu ý đến. Chẳng hạn P. Berger đã viết: "... dữ liệu, dù là thống kê định lượng, tự nó không phải là xã hội học. Nó chỉ trở thành xã hội học khi được phân tích và diễn giải một cách xã hội học, được đặt trong một khung quy chiếu lý thuyết mang tính xã hội học. Sự tính toán giản đơn, hay thậm chí xác lập tương quan giữa các hạng mục mà người ta tính đếm đều không phải là xã hội học" (dẫn theo Mai Huy Bích, 2001:74).

Nhấn mạnh tầm quan trọng của lý thuyết trong việc giải thích dữ liệu thực nghiệm, gần đây trong một bài viết bàn về việc gắn lý thuyết với thực nghiệm..., tác giả Mai Huy Bích lưu ý các nghiên cứu thực nghiệm: "Khi vận dụng lý thuyết trong khảo sát ..., cần kết hợp nhuần nhuyễn với kết quả nghiên cứu thực nghiệm, chứ không nên tách lý thuyết với thực nghiệm thành hai cục, hai mảng rời nhau, chỉ liên quan lỏng lẻo với nhau. Cao hơn nữa, nên thường xuyên trở đi trở lại với các lý thuyết, soi rọi, phân tích nó qua các dữ liệu thực nghiệm của Việt Nam xem chúng có khớp hay không, nếu không thì không khớp ở chỗ nào, vì sao? Có cần sửa đổi chúng hoặc thậm chí thay thế chúng bằng những lý thuyết mới không? v. v. Chỉ bằng cách vận dụng, kiểm nghiệm và xây dựng lý thuyết như vậy, hai mảng tri thức khoa học là lý thuyết và thực nghiệm mới gắn bó với nhau, tăng cường lẫn nhau và hỗ trợ cho nhau. Và chỉ bằng cách như vậy, lý thuyết mới vượt ra khỏi vai trò là vật trang trí, được dính một cách lỏng lẻo vào một xuất bản phẩm nào đó chỉ cốt làm "sang" cho nó (Mai Huy Bích, 2005: 102).

III. Bàn luận

Các dẫn chứng và bình luận trên đã cho thấy những điểm tương đồng và khác biệt

giữa khảo sát xã hội và nghiên cứu xã hội học thực nghiệm.

Hai loại hình nghiên cứu này có điểm chung về đối tượng, mục tiêu và một số phương pháp tiếp cận thu thập thông tin. Khảo sát xã hội có lịch sử sớm hơn nghiên cứu xã hội học. Khảo sát xã hội thường có đối tượng rộng hơn, quan tâm đến các lĩnh vực khác nhau; mục tiêu rộng và hướng đến nhiệm vụ đề xuất các kiến nghị chính sách. Trong khi đó, nghiên cứu xã hội học thực nghiệm có đối tượng hẹp, tập trung vào các vấn đề đang là mối quan tâm của xã hội mà chưa có câu trả lời; mục tiêu nghiên cứu không chỉ mô tả, không phải chỉ hướng đến đề xuất chính sách, mà cái chính là phải đưa ra cách giải thích về đối tượng nghiên cứu hay cụ thể hơn là vấn đề đang thu hút sự quan tâm của xã hội. Hệ phương pháp và quy trình kỹ thuật trong các nghiên cứu xã hội học cũng đa dạng và phức tạp hơn so với khảo sát xã hội. Điều khác biệt căn bản là nghiên cứu xã hội học không phải dừng lại ở việc mô tả con số hay giải thích dựa trên kinh nghiệm, quan điểm cá nhân mà phải giải thích các dữ liệu dựa trên các quan điểm lý thuyết đã có hoặc quan điểm lý thuyết mới do nhà nghiên cứu đề ra. Để làm được việc này, nghiên cứu xã hội học đòi hỏi nhà nghiên cứu phải đọc và ngâm nghĩ trước và suốt trong cả quá trình nghiên cứu, trong khi với nhiều người thì khảo sát xã hội không cần đọc và ngâm nghĩ.

Tóm lại, khảo sát xã hội và nghiên cứu xã hội học là hai loại hình nghiên cứu khác biệt nhau, thể hiện ở cấp độ đối tượng, mục tiêu và phương pháp tiếp cận, giải thích. Việc nhận thức đúng về ý nghĩa của mỗi loại hình sẽ giúp cho nhà điều tra, nghiên cứu xác định đúng đối tượng, phương pháp thu thập thông tin và mục tiêu cuối cùng của nghiên cứu. Thực hiện đầy đủ và đúng yêu cầu, khuôn mẫu của mỗi loại hình sẽ mang lại những kết quả nghiên cứu hữu ích và phát triển khoa học xã hội học ở nước ta.

Tài liệu trích dẫn

- Anthony Giddens. 1997. *Sociology*. Third Edition. Cambridge: Polity Press.
- Earl Babbie. 2004. *The practice of Social Research* (10th Edition). Wadsworth/Thomson Learning, USA.
- Emile Durkheim. 1963. *Các quy tắc của phương pháp xã hội học* (Đình Hồng Phúc dịch, 2012). NXB Tri thức.
- Mai Huy Bích. 2005. “Gắn lý thuyết với thực nghiệm: trường hợp nghiên cứu về hôn nhân”. Trong *Tạp chí Xã hội học*, số 2.
- Mai Huy Bích. 2001. “Một số hướng nghiên cứu và những khó khăn trong việc kết hợp nghiên cứu với giảng dạy xã hội học”. Trong *Tạp chí Xã hội học*, số 4.
- Tony Bilton và các tác giả khác. 1993. *Nhập môn Xã hội học*. Nxb Khoa học xã hội.
- Vũ Mạnh Lợi. 2001. *Mấy suy nghĩ về hướng phát triển ưu tiên của xã hội học Việt Nam. Hội thảo Quốc gia về Xã hội học: nâng cao năng lực về lý luận và phương pháp luận đáp ứng đòi hỏi cấp bách của sự phát triển ngành xã hội học ở Việt Nam*. Tổ chức tại Đại học KHXH&NV Hà Nội, 2001.

